



Mönsterås gamla kyrkogård

Mönsterås församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006



Magnus Johansson
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Linköpings stift, Kalmar län – en kort historik	5
Kort kyrkogårdshistorik	5
KYRKOPARKEN VID KYRKAN	
Kyrkan	6
Kyrkoparken, historik och beskrivning.	6
Kulturhistorisk bedömning	8
MÖNSTERÅS GAMLA KYRKOÅRD	
Miljön runt begravningsplatsen	9
Kyrkogårdens historik	9
Beskrivning av begravningsplatsen idag	10
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	13
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOÅRDEN I DESS HELHET	20
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentariska. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering, med början i Kalmar läns del av Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsuppgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för vården av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödssystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistoriska värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Östergötlands län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravingar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravingar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravingar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostad gravvård. Samtidigt blev de förmögnas gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

MÖNSTERÅS KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Mönsterås 3:1, 3:4 och 3:5. Mönsterås socken och kommun, Stranda härad, Kalmar län, Småland.

Befolkningsstal: 1775: 2095 inv, 1830: 3260 inv, 1870: 5104 inv, 1960: 5631 inv, 2004: 6472 inv.

Sockenbeskrivning.

Mönsterås socken gränsar i öster till Kalmarsund. Smålands största vattendrag, Emån, utgör nordgräns för socknen under sista halvmilen före utloppet i Kalmarsund. Socknens gränslinje i söder går mellan Tokö och Lövä och på fastlandet vid Råsnäs en kilometer norr om Timmernabben. I väster gränsar socknen till Ålem, Långemåla och Fliseryd socknar. År 1974 sammanslogs Mönsterås, Ålem och Fliseryd till storkommunen "Mönsterås".

Det är som kyrko-, tings- och marknadsplats som samhället på åsen måste ha uppkommit. Marken på åsen där Mönsterås centrala delar ligger idag brukades från slutet av 1300-talet in på 1500-talet som klosterjord under Vadstena kloster och senare av klostergården i Åsevad. När den första bebyggelsen utöver jordbruksbebyggelsen tillkom är okänt men av samtida dokument vet vi att åsen under 1530-talet var bebodd av köpmän kapabla att konkurrera med Kalmars borgare. Bebyggelsen och handelslivet har växt upp kring den gamla marknadsplatsen vid kyrkan där marknader hållits åtminstone sedan medeltiden. Med tiden uppfördes marknadsbodarna i två rader utmed vägen på åsen, den nuvarande Storgatan, vilket så småningom kom att dela marknadsplatsen i två delar, Landtorget och Sjötorget. Idag finns bara Landtorget kvar. Under 1700-talet fortsatte utvecklingen så att den borgerliga bebyggelsen bredde ut sig på åsens topp längs huvudgatan. Köpinggårdarna fick här den karaktär som de har än idag. Gårdarna sträckte sig från Storgatan ned mot sjön. Mot gatan låg bostadshuset med handelsbod i bottenvåningen, i tomtslutningen låg en rad uthus såsom brygghus, mangelbodarna, dass, vedbodarna, verkstäder, stall och fähus.

KYRKOPARKEN VID KYRKAN.

Kyrkan

Mönsterås första kända stenkyrka byggdes på 1200-talet och ersatte då troligen en äldre träkyrka på platsen. Stenkyrkan utsattes för skövling i samband med Kalmarkriget 1611-13. År 1682 raserades stora delar av kyrkan i samband med ett oväder. Redan i slutet av 1700-talet fördes frågan om en utbyggnad av kyrkan på tal p.g.a. den ökade folkmängden. Den kom dock att genomföras först 1843-45. Ritningar till kyrkan gjordes av arkitekt J.W. Gerss och bygget leddes av byggmästare G. Rudvall. Nyklassicistiska stildrag dominerar såväl exteriört som interiört. Kyrkan består av ett stort långhus med spritputsade fasader och stora rundbågiga fönster och portaler med rundbågiga överljusfönster, och ett fyrkantigt torn krönt av en lanternin på ett postament. Exteriören är i stort sett oförändrad sedan byggnadstiden, fränsett att portarna klätts med kopparplåt och att färgsättningen har förändrats. I interiören har genomgått en del förändringar men har trots det behållit sin nyklassicistiska karaktär.

Kyrkoparken, historik och beskrivning

Kyrkoparken är benämningen på den gamla kyrkogården runt kyrkan. Namnet fick den år 1876, fyra år efter att den nya kyrkogården hade invigts. Då togs de flesta gravvårdarna bort och området iordningsställdes som park, med planterade träd och gångar.

Det har med säkerhet funnits en kyrkogård lika länge som det har funnits en kyrka i Mönsterås. Den första avbildningen är J.H. Rhezelius teckning från 1634. På den syns kyrkan med kyrkogården åt söder, omgärdad av en bogårdsmur och med en klockstapel i det nordöstra hörnet. På kyrkogården står gravvårdar som förmodligen var av trä och ett litet gravhus. 1783 uppförde baron G. Ulfsparre ett gravkor i kyrkogårdens sydvästra hörn, mot



*Kyrkoparken med gravkoret och minnesmonument.
(KI Mönsterås kyrkog 122)*



*Urnlunden från söder.
(KI Mönsterås kyrkog 115)*

Storgatan, där det ligger ännu idag. Det finns uppgifter om att kyrkogården utvidgats 1784 och 1836. 1836 års utvidgning låg i norr och det finns uppgifter om att där skulle ha sålts enskilda gravplatser. Denna del har dock försvunnit för att bli gatu- och torgmark. Kyrkogårdstängslet var ursprungligen av trä men 1798 byggdes det om av kalkstensflis från Öland. Uppförandet av den nya kyrkan 1843-45 bör ha inneburit stora förändringar på kyrkogården. Den nya kyrkan byggdes med längdriktningen norr-söder väster om den gamla kyrkan. Denna nya placering gjorde att största delen av kyrkogården hamnade på kyrkans östra sida, istället för som tidigare den södra. År 1854 planterades lövträd på kyrkogården bekostade av apotekare J. Lundberg. Från år 1860 finns ett fotografi som visar kyrkogården framför kyrkans östra långsida. Området hade då inget alls av den lummiga välskötta parkkaraktär det har idag. Marken var bevuxen gräs och gångarna bestod mest av upptrampade stigar. Den övervägande delen av gravvårdarna var låga vitmålade träkors. Befolkningsstillväxten gjorde att det blev allt mer ont om plats på kyrkogården. 1864 väcktes frågan om ny begravningsplats utanför köpingens centrum. När denna hade tagits i bruk förbjöds nya begravingar invid kyrkan. Även om kyrkogården allt mer fick karaktären av en park fanns det under lång tid fortfarande kvar gravar som sköttes av de efterlevande. Ännu idag finns några gamla gravvårdar av kalksten och gjutjärn kvar. 1907 restes ett monument över Jacob Wallenberg som varit kyrkoherde i Mönsterås 1777-78. Det består av en granitobelisk på en sockel, krönt av en stjärna och dekorerad med bronsreliefer, och står bara några meter från det Ulfsparreska gravkoret.

1947 påbörjades planerna för att anlägga en urnlund väster om kyrkan, på en yta som då inte hade använts för begravingar på 40-50 år. Det lilla området avgränsas i öster av kyrkans västra långsida, i norr av sakristian och i väster av en hög stödmur av granit. Ett förslag på utformning togs fram av kyrkogårdsföreståndare Hilding Claesson, Lund. Man ville skapa en illusion av "klosterträdgård" genom att behålla och förstärka känslan av ett slutet rum.

Kulturhistorisk bedömning

Kyrkoparken var Mönsterås sockens kyrkogård fram tills att den nya begravningsplatsen anlades 1872. Då hade traditionen att begrava de döda på denna plats pågått sedan medeltiden. Befolkningsökning och nya hårdare krav på hygien gjorde att den gamla kyrkogården övergavs. När den nya begravningsplatsen stod klar omvandlades den gamla till park. Denna funktion har platsen än idag. Genom de kvarvarande gamla vårdarna, gravkoret och minnesvården är det fortfarande tydligt för var och en som ser parken att där en gång varit en kyrkogård. Samtliga gravvårdar har stora kulturhistoriska värden och bör stå kvar på sina platser samt föras upp på församlingens inventarieförteckning. Även gravkoret och minnesvården bör även fortsättningsvis bevaras och skötas så att platsens historia förblir läsbar för besökare. Urnlunden väster om kyrkan har en tydlig arkitektonisk form som bevarats sedan anläggningstiden.



*Äldre vård av kalksten med bronsornament.
(KI Mönsterås kyrkog 119)*



*Vård från sent 1800-tal.
(KI Mönsterås kyrkog 117)*

MÖNSTERÅS GAMLA BEGRAVNINGSPLOTS

Miljön runt begravningsplatsen.

Begravningsplatsen ligger ungefär 1 km norr om Mönsterås kyrka. När den anlades låg den en bra bit från den tätare bebyggelsen i köpingens centrum. Med tiden har bebyggelsen brett ut sig så idag ligger begravningsplatsen omgiven av både flerbostadshus, mindre industrier och en skola. Längs den östra långsidan löper Storgatan, mot norr och väster gränsar Kyrkogårdsgatan och mot söder parkeringsplatsen vid Parkgatan.

Begravningsplatsens historik

År 1864 väcktes frågan om ny begravningsplats som ersättning för den gamla vid kyrkan inne i köpingen, som länge hade varit allt för trång. 1866 inköptes 40 000 kvadratalnar till ändamålet av rusthållaren Jonas Samuelssons sterbhus, Möllstad. Därpå följde diskussioner under åtta långa år. Förslag på utformning av begravningsplatsen och gravkapellet dryftades och förkastades. Hela sex fattade beslut överklagades ända upp till Kungl. Maj:t. 1872. Till slut kunde i alla fall den nya begravningsplatsen och kapellet invigas på Alla Helgons dag 1872. Begravningsplatsen hade vid tiden för invigningen ännu ingen mur och kapellet saknade bänkar, värme och orgel.

Redan runt år 1900 var den nya kyrkogården fullbelagd. År 1902 tillsattes en kommitté som fick i uppdrag att utreda var och hur en utvidgning skulle kunna komma till stånd. Det skulle dock dröja hela 30 år innan man kom så långt. Under tiden fick situationen lösas inom den befintliga ytan. Söder om kapellet låg ett område, som kallades "Höjden" som ännu inte hade iordningsställts. Förslag framfördes på att schakta bort denna och använda jorden som fyllnadsmassor vid en utvidgning åt väster. Detta genomfördes aldrig utan i stället löstes den akuta platsbristen genom att området norr om kapellet grävdes om redan 25 år efter den första jordfästningen där. År 1921 aktualiserades åter frågan om ny begravningsplats genom att det fanns arbetslös arbetskraft att tillgå, som var lämplig för detta anläggningsarbete. Ärendet drogs i långbänk och inte förrän 1929 fattades ett beslut som innebar att det befintliga begravningsplatsen skulle utvidgas åt väster nedanför åsen. Det nya området kunde invigas 1933 i enlighet med kartor som hade upprättats av en ingenjör Stigman. Detta område benämns idag kvarter 13-42. På äldre fotografier syns att området såg ut ungefär som idag bortsett från att gravplatserna bestod av grus istället för som idag av gräs.

År 1943 byggdes ett bårhus på samma ställe som dagens. Förmodligen var det stadsarkitekten i Kalmar J. Fred. Olsson som ritade det. Det var en liten byggnad med två rum, ett för redskap och ett som bårhus.

År 1963 gjordes ytterligare en utvidgning som ritades av ???. Det nya området gavs en mycket tidstypisk utformning där strukturen av träd och klippta häckar och buskar är överordnade de enskilda gravplatsernas utformning. Gravvårdarnas storlek och utseende reglerades strikt för att passa in i helheten. Vid samma tid tillkom även bårhuset och ekonomibygnaden, som båda ritades av L.E. Magnusson Arkitekt AB. Det befintliga bårhuset som hade uppförts 1943 revs.

År 1971 gjordes en omläggning av utvidgningen 1933. Förslaget upprättades av trädgårdsarkitekt F Gunnar Karlsson och bestod i att göra gravplatserna mer likvärdigt stora. Den tydliga uppdelningen i små gravplatser på allmänna linjen och stora köpegravplatser gjordes mindre tydlig. Samtidigt såddes grusgravarna in med gräs.

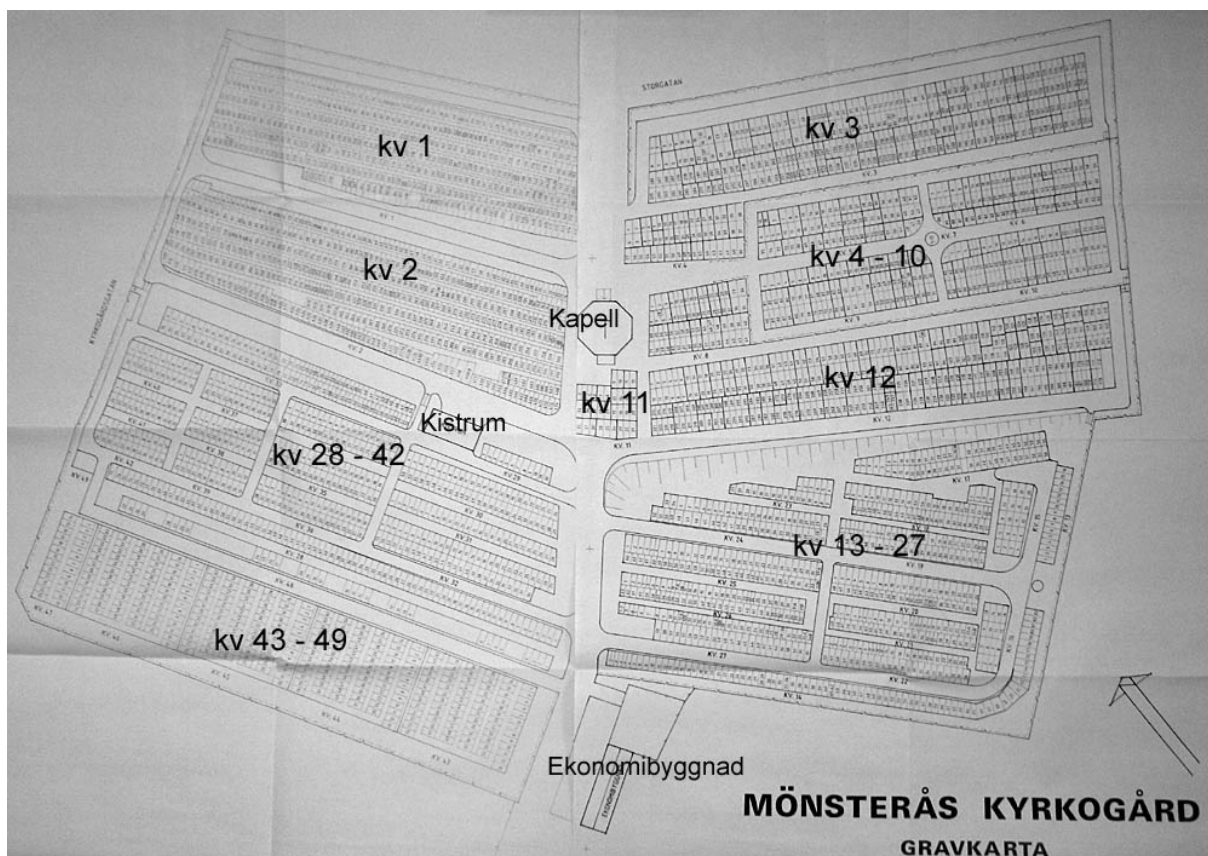
1988 gjordes vissa förändringar på kyrkogården. Det var framförallt de återstående grusgravarna i kvarter 1 och 2, det äldsta allmänna-linjenområdet som såddes in med gräs. Arbetena planerades av Trädgårds och Markprojektering Gunnar Klasson AB.

I början av 2000-talet asfalterades ett smalare gångstråk på den breda grusgången mellan Storgatan och kapellet.

Beskrivning av begravningsplatsen idag

Allmän karaktär

Mönsterås gamla kyrkogård har karaktären av en formellt ordnad stadskyrkogård med sina raka gångar och rektangulära kvarter. Begravningsplatsens äldsta delar, kvarter 1-12, följer Mölstadåsen i nordvästlig-sydostlig sträckning och ligger både på åsens krön och dess båda sidor. Mitt på den gamla delen ligger det vita, åttkantiga gravkapellet. De två utvidgningarna som gjordes på 1930-talet och 1960-talet ligger på den mer låglänta marken på sydvästra sidan om åsryggen. Nivåskillnaderna i marken tas upp av slänter och kallmurade stödmurar i granit. Begravningsplatsen är uppdelad i 4 områden med sinsemellan olika karaktär. På den gamla delen ligger på var sida om kapellet ett familjegravsområdet och ett linjegravsområdet. Båda har tydliga drag som är utmärkande för de respektive typerna. Närmast mot sydväst ligger 1930-talets utvidgningen med mer ensartat utformade vårdar. Här samsas linjegravar och familjegravar i samma kvarter. Allra längst mot söder ligger begravningsplatsens yngsta del som tillkom vid mitten av 1960-talet.



Omgärdning

I norr, öster och väster: Stödmur och mur av huggen granit.

I söder: Mot parkeringen häck och mot gatan ett lågt, brunmålat trästaket.

Ingångar

I norr: Låga svartmålade smidesgrindar.

I söder: Modernt utformade låga smidesgrindar mot gatan och parkeringen.



*Entrén från Storgatan i norr.
(KI Mönsterås kyrkog 114)*



*Entrén från söder.
(KI Mönsterås kyrkog 111)*

Vegetation

Trädkrans: Runt hela begravningsplatsen är lindar planterade, ca 20-30 år gamla.

Övrigt: Längs med gången mellan begravningskapellet och Storgatan är en allé av lindar planterad. Utmed gången från parkeringen finns en hög klippt häck av idegran. Formklippt idegran finns även runt bårhuset. Murarna runt kyrkogården kompletteras av både klippta och friväxande häckar av olika sorter.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

Gångsystem

Gångsystemet på kyrkogården har delvis förenklats under 1970- och 80-talen. Fortfarande kan man dock tydligt se hur olika man har använt sig av gångarna på de olika utvidgningsetapperna. På de äldsta delarna är samtliga gångar raka och de möts i räta vinklar, vilket ger en strikt karaktär mot den brokiga samlingen av gravvårdar. På 1930-talsområdet är gångarna fortfarande raka men i hörnen tillåts de få en böjd form. På 1960-talsområdet är de återigen raka, som kontrast till den rika växtligheten och de dominerande gräsmattorna.

Gravvårdstyper

På Mönsterås gamla kyrkogård finns flera olika typer av gravvårdar från slutet av 1800-talet fram till idag. Störst är variationen på den äldsta delen av kyrkogården, särskilt i kvarter 3-12 som är det äldsta köpegravsområdet. Mest utmärkande här är de höga gravvårdarna av vilka flera har en påkostad och ibland också ovanlig utformning. Inspirationen till de här vårdarnas utformning är hämtad från flera olika stilar. Det nationalromantiska inflytande märks hos vårdar med råa oslipade ytor och asymmetriska krön. Det ska föra tankarna till runstenar och andra fornnordiska lämningar. I motsats till denna typ av vårdar finns höga strama vårdar med polerade ytor. Dessa vårdar var influerade av antikens klassicistiska stildrag. Från denna stil hämtades också dekorelement som lövkransar, blomsterslingor, draperingar urnor m.m. När det gäller dekoren var också den kristna symboliken med kors, duvor m.m. en viktig inspirationskälla. I motsats till de höga stående gravvårdarna fanns låga gravvårdar som kan hitta på kyrkogårdarnas linjegravsområden. Denna typ av gravvårdar återfinns främst i kvarter 1 och 2 och tar upp samma former och motiv som de mera påkostade gravvårdarna. Under 1930-och 40-talet förändrades gravvårdarna. De höga vårdarna ersattes av låg, breda, ibland mycket breda, vårdar. Flera kyrkogårdar införde bestämmelse som avgjorde hur höga gravvårdarna fick vara. Dessa vårdar sätter främst sin prägel på den delen som tillkom på 1930-talet, kvarter 13-42. De gravvårdar som blir vanliga vid den här tiden är tydligt inspirerade av de klassicistiska idealen. De är symmetriskt uppbyggda med parställda pelare eller kolonner och raka eller trekantiga krön. I mitten av 1900-talet går gravvårdarnas utformning mot en allt större enhetlighet och enkelhet. De förblir låga och med tiden allt mera rektangulära till formen. Dekoren förenklas och vanliga motiv är kors, duvor och blommor. På 1970-talet blir talldungar och soluppgångar vanliga. Under 1990-talet har utvecklingen gått mot en större frihet i utformning. Den strikta rektangulära formen har mjukats upp och dekoren har blivit mer personlig. Under hela perioden från mitten av 1900-talet fram till idag har granit i olika färger varit det material som majoriteten av gravvårdarna tillverkats av. Ett typiskt drag för Mönsterås kyrkogård är den rikliga förekomsten vårdar i s.k. våneviksgranit. Den kännetecknas av sin starkt röda färg och storkorniga struktur. Många vårdar i denna granitsort finns även på grannkyrkogårdarna t.ex. i Ålem, Påskallavik och Oskarshamn. Därutöver finns ett mindre antal vårdar av marmor, sandsten och gjutjärn. En enda gravplats är omgärdad av ett smidesstaket, en familjegrav på det äldsta köpegravsområdet. Fram till mitten av 1900-talet var det relativt vanligt att man på gravvården angav den dödes yrkestitel. Efter att ha varit omodernt i flera årtionden är denna tradition på väg tillbaka men nu i form av bilder som beskriver den dödes yrke eller intressen. Att Mönsterås gamla kyrkogård betjänat en köping blir också tydligt på kyrkogården på flera sätt. Gravvårdarna är mer

påkostade och har en större variation än på en landsortskyrkogård. De titlar som använda är starkt knutna till service och verksamheter som förknippas med en centralort.

Minneslund

Minneslund saknas på Gamla kyrkogården.

Byggnader

Det nygotiska kapellet byggdes samtidigt som den nya begravningsplatsen anlades, 1872. Begravningskapell uppfördes vid samma tid på begravningsplatserna i Kalmar och Oskarshamn. Kapellen på Södra kyrkogården och det i Mönsterås är nästan identiska i sin utformning. På 1950-talet renoverades det både in och utvändigt. En absid byggdes mot väster efter ritningar av arkitekt Åke Strindberg. Invändigt målades absidens fondvägg av konstnären Gunnar Wallentin.

Bårhuset uppfördes vid mitten 1960-talet liksom ekonomibyggnaden. Båda är uppförda i mycket tidstypisk stil.



*Sittplatser och trädgårdsrum intill ekonomibyggnaden.
(KI Mönsterås kyrkog 110)*



*Gravkapellet.
(KI Mönsterås kyrkog 42)*



Bårhuset från 1960-talet.



*Ekonomibyggnaden från 1960-talet.
(KI Mönsterås kyrkog 109)*

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter 1-2

Allmän karaktär:

Dessa båda kvarter ligger väster om kapellet på den äldsta delen av kyrkogården. Området utgör en enklare utformad pendang till köpegravsområdet på andra sidan kapellet. Här väster om kapellet är karaktären av ett typiskt linjegravsområde fortfarande påtaglig. Området är sedan 1980-talet helt igensått med gräs men många av de typiska små linjegravstenarna av svart granit finns fortfarande kvar här och var över hela området. Planteringar utöver de vid enskilda gravvårdar saknas helt. De låga, stående vårdarna dominerar området och profilen bryts bara av enstaka högre stenar. Kvarteren ligger på var sida om en mittgång med en allé av relativt unga hästkastanjeträd. Även runt hela området löper en grusgång. I syd-östra delen av området ligger bårhuset från 1950-talet.



*Kvarter 1 från norr.
(KI Mönsterås kyrkog 58)*



*Kvarter 2 från söder.
(KI Mönsterås kyrkog 62)*

Gravvårdstyper

Några äldre stenar i både kvarter 1 och 2 passar inte in i linjegravssystemets tidsordning. Förmodligen är det vårdar som fick stå kvar i samband med att området ställdes i ordning för nya begravningar i början av 1900-talet. Det linjegravssystem som då påbörjades består av enkla linjegravvårdar av den vanliga typen som beskrivits tidigare. I kvarter 1 kan man följa linjen från 1915 till 1926 och i kvarter 2 mellan åren 1927-1933. 1933 var det år då den nya utvidgningen togs i bruk. Mellan dessa gravvårdar är linjen bruten och ersatt med senare vårdar. Möjligen är det också skönjbart att det funnits äldre familjegravar utmed gångarna. En del av dessa kan ha vänts för att passa in efter senare omläggning. Linjegravsområdet har inte följts till punkt och pricka, ibland dyker familjegravar upp där den sist avlidna har gravsatts sin maka eller make. Denna uppblandning blir vanligare i kvarter 2, dvs längre fram i tiden. Det är också påtagligt att vårdarna blir allt större. I kvarter 1 står tre gjutjärnskors från slutet av 1800-talet. Förmodligen rör det sig om en museal uppställning.



Linjegravvårdar, varav den högra är tillverkad av våneviksgranit. (KI Mönsterås kyrkog 101)



De tre, förmodligen musealt uppställda, gjutjärnskorsen. (KI Mönsterås kyrkog 72)

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter 1 och 2 tillhör den äldsta delen av kyrkogården. Några vårdar finns kvar sedan den första omgången begravningar. Linjegravsområden var förr vanliga på våra kyrkogårdar. De kännetecknas av de relativt enkelt och enhetligt utformade gravvårdarna och att gravarna går att följa kronologiskt allt efter som begravningarna ägt rum. Ett stort värde ligger i att det är ett gammalt linjegravsområde där det fortfarande går att följa tidsordningen. De enkla vårdarna bär på ett socialhistoriskt värde. Tillräckligt många gravvårdar bör få stå kvar på sina ursprungliga platser för att läsbarheten i tidföljden ska finnas kvar. De tre gjutjärns vårdarna bör föras upp på församlingens inventarieförteckning.

Kvarter 3-12

Allmän karaktär:

Öster om kapellet ligger det äldsta området med familjegravar. Det är terrasserat så att det består av en högre mittdel med lägre avsatser på vardera sidan. Gravplatserna är ovanligt stora i djupled. Samtliga är täckta med grus, en del omgärdas av stenram och andra med infattningshäckar av framförallt liguster. De stora höga resta stenarna dominerar. Påtagligt många är tillverkade av den röda, grovkorniga våneviksgraniten, som har brutits bara några mil norr om Mönsterås. Området får mycket av sin karaktär av gångarnas och gravplatsernas grus samt de ca 1,5 meter höga stödmurarna i granit. Gångsystemet är symmetriskt med en central gång mitt på den högsta avsatsen och flankerande gångar på de lägre avsatserna på båda sidor. Förutom planteringar vid gravplatserna och de låga häckarna runt gravplatserna finns inga växter eller gräsytor inom denna del av begravningsplatsen. Ungefär mitt på den översta terrassen har en tuja som planterats intill en gravvård med tiden vuxit sig till ett högt träd.



*Kvarter 3 från norr.
(KI Mönsterås kyrkog 14)*



*Kvarter 10 från norr.
(KI Mönsterås kyrkog 41)*



*Kvarter 11 från nordväst.
(KI Mönsterås kyrkog 29)*



*Kapellet ligger mellan området med gamla allmänna linjen och kvarteren med köpegravar.
(KI Mönsterås kyrkog 57)*

Gravårdstyper

I dessa kvarter finns fler påkostade och konstnärligt utformade vårdar än vad som ryms att nämna inom ramen för denna rapport. De flesta låter sig beskrivas av den generella beskrivningen av gravvårdarnas stilutveckling som gjorts tidigare i rapporten. Av de mer särpräglade kan dock nämnas vårderna över familjen Boberg som består av en ängel i marmor på en sockel av granit. Carl Boberg föddes 1859 i Mönsterås. Han var verksam som slöjdlärare, predikant och riksdagsman. Boberg var en av initiativtagarna till att man i Mönsterås bildade en nattvårdsförening som 1882 gick ur Svenska kyrkan och istället anslöt sig till Svenska missionsförbundet. Carl Boberg skrev flera sånger varav tre idag finns i vår psalmbok. Mest känd är han för att ha skrivit sången "O store Gud". Boberg avled i Kalmar 1940. I kvarteret finns även två gjutjärnskors, samt en vård av sandsten och marmor. Samtliga dessa är från slutet av 1800-talet. Endast en av gravplatserna omgärdas av ett smidesstaket. Gravplatsen tillhör familjen Ulfsparre på Em. De allra flesta av de andra platserna har låga infattningshäckar av liguster, eller i några få fall buxbom. De äldsta vårdarna i kvarteret är från 1873, således från året efter invigningen av kyrkogården. Det finns även många modernare gravvårdar, från ca 1920 och fram till idag, spridda här och var i kvarteren. Som vanligt på kyrkogårdar i lite större samhällen och städer finns relativt få ortnamn, men en del finns från byar och gårdar runt om i Mönsterås socken. Titlar förekommer på många av vårdarna. Ett axplock som ger en bild av samhället Mönsterås är t.ex. lantbrukaren, hemmansägaren, nämndemannen, handlanden, landstingsman,

kyrkovärden, fyrmästaren, mejeristen, öf. Maskinisten, garfverifabrikör, styrman, v. konsul, doktor, poliskommissarie, köpman, postassistent, tandläkare och kantorn.



*Påkostad vård av våneviksgranit.
(KI Mönsterås kyrkog 19)*



*Vård av sandsten och marmor från sent 1800-tal.
(KI Mönsterås kyrkog 26)*



*Minnesstenen över omkomna i Forsabranden
(KI Mönsterås kyrkog 51)*



*Kv. 3-12 från norr.
(KI Mönsterås kyrkog 40)*

Övrigt

År 1918 uppfördes en minnessten centralt i mittgången på den översta terrassen. Den är ett minnesmärke över de 12 barn som innebrändes vid en brand på Forsa skola år 1894.

Kulturhistorisk bedömning

Påkostade köpegravsområden som detta är typiska för det sena 1800-talets kyrkogårdar och begravningsplatser. Med sina många bevarade vårdar, sin välbevarade struktur med grusade gravar längs med raka gångar är dessa kvarter mycket kulturhistoriskt värdefulla. Kontrasten

mellan dessa kvarter och det intilliggande enkla linjegravsområdet visar på människors olika ekonomiska villkor i socknen och har därigenom ett socialhistoriskt värde. Många av vårdarna har stora såväl konstnärliga som personhistoriska värden. För att karaktären ska bevaras är det nödvändigt att så många som möjligt av de gamla vårdarna får stå kvar. Det är även viktigt att de grusade ytorna och omgärdningshäckarna även fortsättningsvis även fortsättningsvis sköts som hittills. Gjutjärnsvårdarna, marmor och sandstensvården, samt marmorskulpturen bör föras upp på församlingens inventarieförteckning. Detsamma gäller för det enda bevarade smidesstaketet.

Kvarter 13-42

Allmän karaktär:

Dessa kvarter tillkom vid en utvidgning som gjordes på 1930-talet och ligger nedanför åsryggen sydväst om den äldsta delen som ligger uppe på krönet. Gränsen mellan dessa båda områden utgörs av en brant grässlänt. I den södra delen av slänten har ett område iordningsställt som plats för gravvårdar som flyttats från sin ursprungliga plats. Gravvårdarna har lagts ned i en grusbädd. Kvarteren fördelar sig på två områden på var sida mittgången. Längs med områdenas kanter ligger stora köpegravar, medan det i mitten finns mindre köpegravar och allmänna gravar i rader i nordsydlig riktning. I raderna är gravvårdarna ryggställda och flertalet rader har låga rygghäckar. Kvarterens utformning har förenklats vid omläggningar senare på 1900-talet. En grusad gång löper runt hela området.



*Kvarter 13-27 från söder.
(KI Mönsterås kyrkog 88)*



*Kvarter 14-42 från syd öst.
(KI Mönsterås kyrkog 78)*

Gravvårdstyper

Kvarteret innehåller gravvårdar från 1930-talet och fram till idag. Samtliga är låga och rektangulära med tidstypisk dekor. I den

Övrigt



*Grusad slänt med vårdar som tagits bort från sina ursprungliga platser.
(KI Mönsterås kyrkog 79)*



*Fragment av äldre vård av kalksten.
(KI Mönsterås kyrkog 81)*

I slänten mellan köpegravskvarteret uppe på kullen och den södra delen av 1930-talsutvidgningen finns en grusad yta där vårdar som tagits bort från sin ursprungliga plats visas upp. Flertalet av vårdarna är från 1920-50-tal. Där finns även några äldre vårdar, bl.a ett rikt dekorerat fragment av en äldre kalkstensvård. Den måste, av dekoren och skicket att döma, härröra från kyrkogården intill kyrkan i köpingen.

Kulturhistorisk bedömning

Trots senare tiders förenklingar av strukturen har kvarteren kvar flera typiska drag från anläggningstiden på 1930-talet. Till dessa hör de enhetligt låga vårdarna och strukturen med större familjegravar utmed kanterna och de stora gångstråken och mindre gravplatser i områdets centrum.

Kvarter 43-49

Allmän karaktär:

Denna utvidgning utfördes helt enligt ritningarna på 1960-talet. Det är påtagligt hur strukturen i växtmaterialet ger karaktären snarare än de enskilda vårdarna. Inga förändringar har gjorts sedan anläggningstiden. Med hjälp av klippta och friväxande häckar skapas mindre rum som känns mer intima än de äldre områdenas stora fält av gravvårdar.



*Kvarter 43-49 från söder.
(KI Mönsterås kyrkog 91)*



*Kvarter 43-49 från norr.
(KI Mönsterås kyrkog 97)*

Gravvårdstyper

I kvarteret finns vårdar från 1960-talet och framåt. Vårdarna ingår som delar i en större arkitektoniskt gestaltad helhet. I den södra delen med rygghäckar är samtliga vårdar liggande vilket gör att det främst är de friväxande rygghäckarna som syns i stället för vårdarna. I delen som gränsar till 1930-talsområdet finns stående vårdar mot en klippt häck.

Kulturhistorisk bedömning

Området är ett väl bevarat och väl skött exempel på en gestaltningsmässigt medveten kyrkogårdsanläggning från 1960-talet. Den strikta formen bevaras bäst genom att storleken och formen på gravvårdar som får finnas inom kvarteret regleras. I dessa kvarter är det främst växtligheten som bygger upp den rumsliga strukturen. Det är därför viktigt att denna även fortsättningsvis sköts så att den ursprungliga gestaltningsidén bibehålls.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

Mönsterås gamla kyrkogård anlades och togs i bruk på 1870-talet, sedan kyrkogården vid kyrkan blivit för liten för socknens behov. Kyrkogården är intimt förknippad med köpingens utveckling. Kyrkogården är anlagd som en typisk stadskyrkogård från tiden, med raka gångar, rektangulära kvarter, lummiga trädrader, en omgivande mur och begravningskapellet i mitten som blickpunkt. Grunddragen med gångar och kvartersformer från 1800-talet är välbevarade. Vid två tillfällen har kyrkogården utvidgats åt väster, 1933 och 1963. Alla de tre, sinsemellan ganska olika, utvidgningsetapperna har bevarat sina särdrag fram till idag.

På Gamla kyrkogården har socknens invånare begravts sedan 1870-talet. En vandring över kyrkogården berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner och synen på döden. Traditionerna har skiftat beroende av samhällsklass och tid. De enskilda gravvårdarna vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. Många av gravvårdarna rymmer konstnärliga eller stilhistoriska värden. Alla rymmer information som handlar om person- och/ eller lokalhistoria i form av personnamn och titlar. På Gamla kyrkogården är det inte så vanligt att det står angivet ort- eller gårdsnamn på gravvården. Detta är, av naturliga skäl, typiskt för kyrkogårdar inne i lite större samhällen och något som skiljer dem från kyrkogårdarna på landsbygden. På Mönsterås gamla kyrkogård förekommer titlar som exempelvis lantbrukaren, hemmansägaren, nämndemannen, handlanden, landstingsman, kyrkovården, fyrmästaren, mejeristen, öf. Maskinisten, garfverifabrikör, styrman, v. konsul, doktor, poliskommissarie, köpman, postassistent, tandläkare och kantorn. En del titlar används fortfarande medan många försvunnit i historiens dunkel. Alla säger något om de näringar och samhällsfunktioner som funnits på orten.

På kyrkogården finns många gravvårdar och gravanordningar från 1800-talets senare del och 1900-talets början. Dessa vårdar är framför allt samlade i de äldsta kvarteren uppe på kullen. Gravvårdar av gjutjärn bör samtliga införas på församlingens inventarieförteckning då de är en ovanlig gravvårdstyp. Detsamma gäller det enda kvarvarande staketet av smide. Särskild omsorg bör ägnas vårdarna av sandsten, marmor och kalksten, eftersom dessa ofta får mer skador än sådana av granit. Massverkan av äldre gravvårdar och gravanordningar är betydelsefull för att bevara kyrkogårdens karaktär och struktur. För relativt välbevarade linjegravsområdet i kvarter 1 och 2 gäller att behålla tillräckligt många äldre vårdar för att tidslinjen ska gå att följa. Grusade gravplatser bör även fortsättningsvis vara belagda med grus. Även omgärdande häckar bör bevaras. I den mån nya gravsättningar förekommer bör de nya vårdarna anpassas i fråga om material, utformning och placering så att kvarterens olika karaktär bevaras.

Sammanfattningsvis:

- Ett stort kulturhistoriskt värde finns i de många bevarade gravvårdarna och gravanordningarna, vilka speglar en äldre kyrkogårdshistoria likväl som socknens och köpingens utveckling.
- Pedagogiska och historiska värden finns i den välbevarade kyrkogårdsstrukturen med sina utvidgningar och därtill hörande planteringar, växtmaterial, gångar och övriga anläggningar.

ARKIV OCH LITTERATUR

Kalmar läns museums topografiska arkiv

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet

Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetets digitaliserade bilder

Arkivmaterial från församlingens arkiv

Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Domeij, Åke m.fl.(red), En bok om Mönsterås, Oskarshamn 1963

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983